

Beszámoló

Posztdoktori projektem célja egy korpusz kiadása volt a papiruszon fennmaradt korai keresztény imákból, mind egy angol nyelvű könyvként, mind digitálisan, valamint ehhez kapcsolódva egy magyar nyelvű válogatás megjelentetése a korai egyház legszebb imáiból. A projektet azonban öt hónap után le kellett zárni, mivel 2018 decemberében elnyertem egy mobilitási ösztöndíjat a norvég kutatási tanács (Forskningssrådet) támogatásával „The Earliest Christian Prayers on Papyrus” címmel (projektszám 634782), melynek témája átfedésben van az NKFIH által támogatott posztdoktori projektemmel, 2019. február 1-jével pedig szülési szabadság miatt szüneteltettem a projektet. Így a projektomból csak az előkészítő szakaszt teljesítettem, némi eltéréssel a munkatervben foglaltaktól.

A munkát a munkatervben foglaltak szerint a korpusz áttekintésével kezdtem. A kora keresztény (4-5. századi) imák kiválasztásához a papiruszon fennmaradt és különböző folyóiratokban, papiruszkiadványokban, kötetekben kiadott rituális szövegek teljes spektrumát össze kellett gyűjteni és át kellett nézni, hogy megállapíthassam a kritériumokat, amelyek alapján a válogatást elkészítem. A liturgikus és privát jellegű szövegek átnézéséhez a doktorim számára készített gyűjtést vettem alapul, míg a mágikus szövegek áttekintéséhez Korshi Dosoo *Coptic Magical Papyri* című, a Würzburgi Egyetemen futó projektjének adatbázisa nyújtott segítséget. A vizsgálat nyomán úgy találtam, hogy a korai keresztény imák tervezett korpuszának lehatárolása egy definícióval lehetetlen, ugyanis a 4-5. századi keresztény rituális kultúrában a papiruszon fennmaradt himnuszok, liturgikus imák, privát imák és mágikus imák nagyon közel álltak egymáshoz, és nem találtam olyan definíciót, amely egyértelműen leválasztaná a szövegek egy kezelhető csoportját. Így azt a megoldást választottam, hogy két másik szövegcsoporthal szemben határoztam meg azokat a szövegeket, amelyeket felvettem az imák korpuszába. Az egyik ilyen a papiruszon fennmaradt himnuszok csoportja, amelyeknek korpuszát Céline Grassien készíti elő kiadásra. A himnuszok és az imák elkülönítése során a doktorimban lefektetett és már publikált elveket követtem (Mihálykó, *The Christian Liturgical Papyri* (2019) 28–33), illetve Céline Grassiennel egyeztettem. A szövegek nagy részének esetében ezek a kritériumok egyértelműen meghatározták az imákat, azonban időnként a szöveg töredékessége vagy különleges jellege miatt alaposabb vizsgálatra, valamint párhuzamok keresésére van szükség. Külön fejtörést jelentett himnusz- illetve litániaszerű imák egy hét papiruszból álló csoportja, melyek egy részének keresztény jellege sem volt egyértelmű (ezekről lásd Mihálykó, *The Christian Liturgical Papyri* (2019) 35–37). Végül ambivalens jellegük miatt és a korai keresztény imakultúra sokféleségének bemutatása végett a korpuszba felvételük mellett döntöttem.

Másrészről a „mágikus” szövegektől kellett elhatárolni a kora keresztény imákat, amely nagyobb kihívásnak bizonyult, minthogy a késő antikvitásban a „mágikus”, „privát” és „liturgikus” imák közötti határ elmosódott volt. Ugyanakkor a 4-5. századi keresztény „mágikus” imákat nem volt értelme felvenni a korpuszba, mivel mintegy 70 szöveg tartozik ebbe a kategóriába, és ezek java része már szerepel egy korpuszban (*Papyri Graecae Magicae* és *Supplementum Magicum*), vagy Korshi Dosoo projektjének eredményeképp lesz kiadva. A mágikus szövegek meghatározásában azt a megfigyelést vettem alapul, hogy ezek nagy része amulettként vagy átokként, azaz egy adott esetre megfogalmazott és aktivált szövegként működött, illetve a „mágikus” imahagyomány jellegzetes elemeit (például *nomina barbara*, *voces magicae*, *characteres*) tartalmazzák. Azonban találtam három olyan ambivalens imát, amelyek mellőzik a mágikus imahagyomány jellegzetes elemeit, és habár kettő amulettként lett hasznosítva, egy pedig egy mágikus receptgyűjteményben maradt fenn, ezeket felvettem a korpuszba.

Az ezen elvek alapján kiválasztott papiruszokat újabb paleográfiai vizsgálatnak vettem alá, hogy a korábbi dátumokat gondosan felülvizsgálva pontosabban tudjam meghúzni a kronológiai határokat. A

válogatási folyamat eredményeképp tizennyolc imát szemeltem ki a korpusz tartalmaként, melyek a következők: P.Berol. inv. 13415, P.Laur. IV 143, P.Oxy. LX 4010, P.Würzb. 3, Milan euchologion, P.Monts.Roca, P.Strasb. Gr. inv. 254 (a sziglumok feloldására és a bibliográfiára lásd Mihálykó *The Christian Liturgical Papyri* (2019) Appendix I), P.Oxy. III 407, P.Oxy. XVII 2068, P.Egerton 4, P.Mich. inv. 6427, P.Vindob. inv. G 19896 + 19898, BKT VI 6 1, PSI Com. VI 9, P.Ryl. III 472 (a sziglumok feloldására és a bibliográfiára lásd Mihálykó, *The Christian Liturgical Papyri* (2019) 35–37), *Papyri Graecae Magicae* P13 és P21, valamint P.Berol. inv. 17202 (ed. Brashear and Kotansky, *Magic and Ritual in the Ancient World* (2001) 3–24). Ebből tizenhét görög és egy (P.Ryl. III 472) latin nyelvű.

Ezen tizennyolc papirusz közül, a doktorimban már kidolgozott, de még meg nem jelentetett (P.Berol. inv. 13415, P.Monts.Roca), illetve cikként korábban megjelentetett (PGM P13) papiruszokon túl egy szövegkiadás készült el, P.Berol. inv. 17202. Ez a papirusz rectóján, pogány mágikus szövegek között, megőrzött egy liturgikus jellegű keresztény exorcizmust. A papirusz új kiadását és fordítását a Sofia Torallas Tovar és Chris Faraone (University of Chicago) által szerkesztett *Greek and Egyptian Magical Formularies* készülő második kötetébe is leadtam.

December és január hónapokban a mágikus és liturgikus szövegek összefüggéseire. Azon belül egy érdekes résztémát választottam ki, a szentek és angyalok szerepét a mágikus és liturgikus szövegekben, amelytől azt vártam, hogy rávilágít a mágikus és liturgikus imahagyomány jellegzetes különbségeire, illetve azt a korábbi kutatásokban felmerült hipotézist akartam megvizsgálni, miszerint az angyalok és szentek kiemelt szerepét a mágia a liturgiából vette át (Frankfurter, *Christianizing Egypt* (2017) 201–206). Kutatásaim eredményeképp azt állapítottam meg, hogy a szentek és az angyalok markánsan eltérő szerepet töltenek be a liturgikus és mágikus szövegekben, valamint a görög és kopt nyelvű mágiában. A szentek és angyalok kultusza valamivel előbb jelentkezett a mágikus szövegekben, mint a liturgiában, és egészen más figurák álltak a mágikus és liturgikus szövegek érdeklődésének középpontjában. Szinte csak Szűz Mária közös, azonban az ő szerepe is eltérő: míg a liturgiában csak himnuszokban dicsőítik és a közbenjárását kérik, a görög mágikus szövegek a közvetlen segítségért folyamodnak, míg egy kopt mágikus szöveg recitálója akár azonosíthatja is magát Máriával. A többi szent közül azonban a liturgikus szövegek apostolokra és mártírokra koncentrálnak, míg a kopt mágikus szövegek olyan szentekre, akiknek a neveit fel lehet sorolni (pl. a hét efezusi alvó szent, a negyven szebasztéi mártír). A kopt mágikus szövegek elsősorban az angyalokra fókuszálnak, és nekik is a titkos neveiben érdekeltek (például a Jelenések könyvében szereplő huszonnégy presbiter vagy négy élőlény titkos nevei). A megszólított természetfeletti lények kiválasztását csak részben magyarázza a „mágia” vonzódása a „titkoshoz”. A különbségek inkább arra vezethetők vissza, hogy a három rituális szövegcsoporthat három eltérő, bár egymással kölcsönhatásban álló szöveghagyományt képviselt, amelyek a keresztény kultúra eltérő elemeit építették be. A kopt mágikus szövegek a 6. századtól kibontakozó kopt nyelvű irodalomra támaszkodnak, melyben az angyalok, azok osztályai és nevei kiemelt szerepet játszanak, míg a görög szövegek megmaradnak a görög nyelvű keresztény hagyomány által kiemelt alakoknál. Kutatásom azt is egyértelművé tette, hogy a liturgia ebben az esetben nem volt a mágia inspirációs forrása, ahogy azt Frankfurter feltételezte, hanem a kétféle rituális szövegcsoporthat egyazon közös inspirációs forrásra, a homíliákra, szentéletrajzokra, és a templomi dekorációra ment vissza. A témáról 2019. augusztusában előadást tartottam a 28th International Congress of Papyrology konferencián Leccében, a kutatás eredményeit bemutató cikket március végén tervezem leadni a konferencia kötetébe.

Ezen kívül 2018. november-decemberében elvégeztem egy „Digital Papyrology. The Editing and Vetting of Online Papyrus Editions” című on-line szemináriumot (webinar), amelyet a Heidelbergi Egyetem hirdetett meg James Cowey és Rodney Ast vezetésével (programja az alábbi

linken érhető el: https://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zaw/papy/wikf/webinars/upcomingwebinar1_en.html, a Heidelbergi Egyetem webináriumairól pedig itt lehet olvasni: https://www.uni-heidelberg.de/fakultaeten/philosophie/zaw/papy/wikf/index_en.html). A szeminárium során elsajátítottuk, hogyan kell a litpap.info on-line adatbázisba papiruszok szövegeit és metaadatokat felvinni. Ezt a képzést eredetileg a projekt második évére terveztem, de mivel most hirdettek meg ilyen kurzust, hasznosnak találtam elvégezni.

A projekt öt hónapja során egyéb, a pályázatban nem felsorolt, de a projekthez kapcsolódó feladatokat is el kellett végeznem. Így a 2019 júniusában megjelent *The Christian Liturgical Papyri: An Introduction* című, a doktorimból elkészült kötetem befejező munkálatai is erre az időszakra estek, ahogy két cikk lezárása is. Az első, Berkes Lajossal közösen írt cikk ('A Greek Acclamation in Praise of an *illustis* from Seventh-Century Egypt (P.Berol.inv. 5603 Reconsidered),' *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 59 (2019) 295–310) egy hetedik századi, eredetileg himnuszként azonosított szöveg új kiadása, amelyet egy bizánci akklamációként azonosítottunk, amely a város főméltóságát élteti katonai sikerei kapcsán. A második cikk ('The thrice-blessed Pesynthios of Koptos and the presanctified holies: some notes on a Coptic pastoral letter (P.Berol. 11346),' *Adamantius* 24 (2018) 143–149) egy hetedik századi kopt levél kiadásához fűzött szövegkritikai javításokat és liturgiátörténeti magyarázatokat tartalmaz. Továbbá készültem a 2019-ben, a szülési szabadság alatt esedékes öt konferencia előadásomra is. 2019 májusában az Inter Colloquia – Byzantino-occidentalia nemzetközi konferencián Budapesten 'An unusual Byzantine document concerning fugitives' címmel adtam elő, amelyben egy általam kiadandó oslói papiruszt ismertettem. Május második felében a Ζωοδόχος πηγή. Művelődés Bizáncban innen és túl című workshopon adtam elő Nyíregyházán 'Liturgia és teológia a Théba környéki kolostorokban' címmel, amelyben a miafizita teológia liturgiában történő kifejezését mutattam be osztrakonon fennmaradt szövegek alapján. Augusztusban pedig az oxfordi XVIII International Conference on Patristic Studies konferencián adtam elő a Claudia Rapp által szervezett, a bizánci euchologiont tárgyaló workshopban, 'The Earliest Euchologia on Papyrus: Bishops, Orthodoxy, and the Regulation of Liturgical Prayer' címmel, amely téma a könyvemből lett kiemelve. Végül novemberben a Byzanz und das Abendland VII nemzetközi konferencián adtam elő 'Liturgical Healing in Late Antique Egypt' címmel, amelyben a betegek érdekében végzett liturgikus szertartásokról adtam áttekintést.

Budapest, 2020. január 16.

Dr. Tóthné Mihálykó Ágnes
vezető kutató